

Türkiye’de Ekonomi Politikaları ve Tarım Satış Kooperatifçiliği İlişkisinin Dönemsel Gelişimi

Dr. Hakkı Çetin¹

Özet

Türkiye’de tarım satış kooperatifçiliği günümüzden tam yüz yıl önce Aydın ili civarındaki incir üreticileri tarafından temelleri atılmış, 1935 yılında çıkartılan 2834 Sayılı Kanun ile kurumsal kimliğine kavuşarak diğer ticari değeri yüksek tarım ürünü konularında da ülke geneline yayılmıştır. Bu kuruluşların ürün piyasalarını dengeleme, ihracat gelirlerini arttırma, kayıtdışı ekonomiyi engelleme, işsizliği azaltma ve gelir dağılımı dengesizliklerini giderme konularında üstlendikleri fonksiyonlar, devletin ekonomi politikaları oluşturma süreçlerinde tarım satış kooperatifleri ve birliklerini önemsemesini sağlamıştır. Devletin tarım satış kooperatifçiliğine olan bu yakın ilgisi, ekonomi politikalarının değişime uğradığı dönemlerde de devam etmiş ancak çeşitli dönemlerde bu politikaların kooperatifçilik özelinde uygulamadaki eksiklikleri ve hataları, Türkiye’de tarım satış kooperatifçiliğinin evrensel değer ve ilkelerinden uzaklaşmasına neden olmuştur.

Bu bildiri çalışmasının amacı, Türkiye’de tarım satış kooperatifçiliğinin temellerinin atıldığı tarih olan 1915 yılından günümüze kadarki yüz yıllık süreçte ekonomi politikalarının değişim dönemlerini baz alarak, bu politikalar ile tarım satış kooperatifçiliği ilişkisinin genel bir değerlendirmesini yapmak ve bu değerlendirmeye dayanarak da günümüz küresel ekonomik kriz ortamında ve gelecekte, ulusal ekonomi ve kooperatifçilik politikalarının belirlenmesi ve etkin hedefler konulmasında, tarım satış kooperatifleri birliklerinin tarihsel misyonları ve evrensel kooperatifçilik ilkeleri çerçevesinde nasıl daha belirleyici roller alabileceği ile ilgili tespitte bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler:

Ekonomi Politikaları, Birlikler, Tarım Satış Kooperatifçiliği, Kooperatifçilik İlkeleri, Stratejik Planlama

---

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü, TARİŞ Zeytin ve Zeytinyağı Birliği Stratejik Planlama Danışmanı, e-posta: hkkctn@gmail.com

The Periodic Evolution of the Relationship Between Economic Policies and Agricultural Sale Cooperation in Turkey

Abstract

Hundred years before, agricultural sale cooperatives founded by the fig producers in the Aydın province of Turkey. The movement retrieved its institutional identity with the 2834 Numbered Legislation, after that sale cooperatives spread out in the country about the other high trading valued agricultural products. The functions of these institutions about; regulation of agricultural product markets, increasing the export revenues, preventing black economy, decreasing unemployment rates and eliminating the income distribution disequilibrium effects, provide agricultural sale cooperatives and unions to be considered as important institutions by the government in the process of developing economic policies of state. This close interest of the state to the agricultural cooperatives had continued in the changing periods of the economic policies but sometimes with lacking and wrong implementations; it drew away the agricultural sale cooperative movement of Turkey, far away from the international cooperative values and principles.

The purpose of this study is, to make an evaluation of the relationship between the economic policies and agricultural sale cooperative movement in Turkey in the period of hundred years from its foundation year of 1915 till today and based on this evaluation, to make a determination about how the agricultural sale cooperatives unions can take significant roles within the framework of historical missions and international cooperative principles, in determining and setting efficient goals for national economy and cooperative policies, in today's global economic crisis condition and also in the future.

Key Words:

Economic Policies, Unions, Agricultural Sale Cooperatives, Cooperative Principles, Strategic Planning

GİRİŞ

Tarım satış kooperatifleri ve birlikleri üreticilerin ortak çıkarlarını korumak amacıyla tek başlarına yapamayacakları ya da yapmakta zorlanacakları ekonomik faaliyetleri gerçekleştirmek için oluşturdukları ekonomik birliklerdir.

Ekonomik birlikler, dayanışmanın ortaya çıkardığı güç ile, gerek ekonomik sürecin akışını gerekse ekonomi politikasındaki karar sürecini kendi istek ve amaçları doğrultusunda etkilemeye çalışırlar. Prof. Dr. Hüsnü Erkan, konuyla ilgili yapmış olduğu TÜSİAD özel ödüllü eserinde, ekonomik birlikleri, piyasa birlikleri ve ekonomi politikası birlikleri olarak ikiye ayırmıştır. Erkan'a göre piyasa birlikleri daha çok rekabeti engelleme, rekabetten kaçma veya karşıt piyasa gücü oluşturmaya yönelik olmaktadır. Holdingler, kooperatifler ve hatta tröstler bu tarz birliklerdir. Ekonomi politikası birlikleri ise ekonomi politikası karar birimleri olan devlet organlarının ve bürokrasinin etkilenmesine yöneliktir. Bu birliklere, sendikalar, sanayici, mühendis ve benzeri meslek gruplarının oluşturduğu federasyonlar örnek gösterilebilir. Pratikte ise bazı birlikler her iki alanda birden fonksiyon üstlenebilmektedirler (Erkan,1993:18). Birim satış kooperatifleri, piyasa düzeyinde ekonomik güç kullanımı ile sınırlıyken, kooperatiflerin oluşturdukları birlikler ise ekonomi politikalarının karar birimlerini etkileyebilecek örgüt gücüne ulaşabilmektedir.

Ancak Türkiye'nin ekonomi politikalarının gelişim sürecinde tarım satış kooperatifleri ve birlikleri ekonomi politikalarını yönlendirmekten ziyade çoğunlukla merkezden üretilen politikaların birer uygulama aracı olarak kullanılmıştır. Devlet, bu süreçte tarım satış kooperatifleri ve birliklerini;

- Ürün piyasaları regülasyon araçları,
- İhracat politikaları araçları,
- İstihdam politikalarının araçları,
- Tarımsal sanayileşme araçları,
- Gelir transferi politikaları araçları,
- Sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik araçlar,

olarak kullanmıştır.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye'de ekonomi politikaları değişim dönemleri ile tarım satış kooperatifçiliği ilişkisinin gelişimini, bu dönemlerin genel özellikleri ile birlikte ele alarak bir değerlendirmesini yapmak ve bu değerlendirmeye istinaden de günümüzün gelişmiş ülkelerin tabandan

tavana doğru gelişen kooperatifçilik anlayışında olduğu gibi, ulusal politikaların belirlenmesi ve etkin hedefler konulmasında tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin “ekonomi politikası birliği” fonksiyonlarını nasıl daha etkin kullanabilecekleri ile ilgili tespitlerde bulunmaktadır.

TÜRKİYE’DE EKONOMİ POLİTİKALARI GELİŞİM DÖNEMLERİ VE TARIM SATIŞ KOOPERATİFÇİLİĞİ İLİŞKİSİ

Çalışmada, Türkiye’de tarım satış kooperatifçiliğinin başlangıcından bugüne kadarki bir asırlık süreçteki merkezi ekonomi politikaları ve tarım satış kooperatifçiliği ilişkisinin genel bir değerlendirmesi, sekiz döneme ayrılarak yapılmıştır. Çalışma kapsamındaki dönem aralıklarının keskin sınırları olmamakla beraber, bu aralıklar ekonomik krizlerin öncesinde veya sonrasında gerçekleştirilen uluslararası anlaşmalar, yapısal düzenlemeler gibi mihenk taşı kabul edilebilecek olaylar ile belirginleşmiş dönemleri kapsamaktadır.

1908 – 1918 Milli İktisat Politikası Dönemi

18. yüzyıl sonlarına doğru Sanayi devriminin başlayıp geliştiği ülkelerde sanayileşmeye dayalı artan üretim sonucunda, bu ülkelerin ürünleri için hammadde ve geniş pazar alanları bulma gerekliliği ortaya çıkmıştı. Klasik iktisat ekolünün, Laissez faire, laissez passer “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” temelindeki ekonomi felsefesi, başta İngiltere olmak üzere sanayileşmiş ülkeler tarafından, eski ihtişamlı günlerine tekrar ulaşma arzusunda olan ancak sanayi devrimini yakalayamamış Osmanlı’ya da önerilmekteydi. Bu bağlamda teorinin uygulamaya dönmesi 1838 yılında İngiltere ile Osmanlı arasında imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile olmuştur. Bu anlaşma ile sanayisi için hammadde ve ürünleri için pazar arayışına giren İngiltere çok geniş ve verimli arazilere sahip bir ülke bulmuştur.

Anlaşmanın getirdiği avantajlardan biri olarak yabancı tüccarların düşük bir vergi ödeyerek ticaret yapması yerli tüccarlar karşısında maliyet avantajı elde etmelerine imkan verirken, denetimsiz piyasa şartları ise imtiyaz sahibi tüccarların oluşturdukları tröstler vasıtasıyla üreticiden ürünlerini çok ucuza alıp yurt dışına kolayca çıkarmalarına imkan veriyordu. Devlet ise gerçekleşen ticaretin büyüklüğüne oranla çok düşük bir oranda ihracat vergisi elde ediyordu. Bu süreç, uzun yıllar bu şekilde devam etmiş ve Osmanlı, sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkeler karşısında yarı sömürge durumuna düşmüştü.

Bununla birlikte bir tarım ülkesi olan Osmanlı’da ekonominin en önemli üretim birimi olan çiftçilerin aşar vergisinin getirdiği ağır yük altında

ezilmesi, ayrıca tarım kredi müessesinin yeterli seviyede olmaması Osmanlı ekonomisinin en temel üretim birimi olan çiftçilerin tefecilere bağımlı olması sonucunu doğurmaktaydı. İmparatorluğun tarım politikası, 1838 yılından 1893 yılına kadar, bir tarım müdürü tarafından yönlendirilmişti. 1888 yılında kurulan Ziraat Bankası ise tarımsal modernizasyon için gereksinme duyulan krediyi büyük toprak sahiplerine vermişti. Onlar kalkınırken küçük çiftçi, teknik olanaklardan yoksun olan verimsiz arazilerde yaşam savaşı veriyordu (Bora,1993:396). Ülkenin en önemli üretim birimi olan çiftçinin örgütlü olmayışı ülkede sermaye birikiminin gerçekleşmemesinin esas nedenlerinden biriydi.

1908 - 1918 yılları arasında Dünya Savaşını doğuran kriz koşulları ve savaşın etkisiyle, o dönem iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi'nin "milli iktisat" ilkelerinin benimseyişi, zorunlu olarak, "milli sermaye" oluşturma gerekliliğini gündeme getirmişti. Artık Almanya örnek alınmaya başlanıyor, Smith, Ricardo, Bastiat gibi klasik iktisatçılara yüz çevrilip, Friedrich List, John Rae, Paul Cauwes gibi "milli" iktisatçıların görüşleri revaç buluyordu (Toprak,2012:206).

Milli iktisatçılar, sermaye birikimini önemsiyorlardı; ancak bunun vahşi bir biçimde gerçekleşmesini istemiyorlardı. Devletin merkezi rolüne ve gücüne olan inancın yanında sermayedarlar kadar onların yüksek kazanç hırsına karşı sermayesizleri de koruma refleksini doğuruyordu (Toprak,2012:394). Bu doğrultuda dengeli bir sermaye birikimini sağlayabilmek için kooperatiflere mutlak gereksinim duyulmuştu.

İttihat ve Terakki üreticiyi satış ve kredi kooperatiflerinde örgütleyerek tek alıcı konumundaki ihracatçı şirketler, o günkü deyişle sendikalar karşısına tek satıcı olarak çıkarmayı amaçlamıştı. Kredi olanaklarını genişleterek köylünün tefeciye ve tüccara yüksek faizle borçlanmasını önlemeye çalışmıştı. Nitekim bu konu Osmanlı İttihat ve Terakki Parti Programı'nda da yer alıyordu. Programın 18.,20., ve 26. maddeleri parti için şu hedefleri belirlemişti: Tarım sektörünü geliştirmek için çiftçiye düşük faizli uzun süreye yayılmış kredi sağlanacaktı. Üreticinin ortak çıkarlarını korumak için malını yok pahasına alan tüccara karşı hükümetin de desteğiyle "tarım örgütleri" kanun taslağı Meclis'e sevk edilecekti. Böylece köylü "tek alıcı"nın karşısına "tek satıcı" olarak çıkacaktı. (Toprak,2012:354).

İttihat ve Terakkinin Parti programında yer alan ifadeler uygulamaya geçişinde öncülüğü partinin Aydın örgütü temsilcileri olan Nazmi Topçuoğlu, Kazım Nuri ve Ahmet Sarızade yapmıştır. Bu isimler, Aydın ili civarında yetiştirilen ihraç değeri yüksek incir ürününün ticaretiyle

uğraşan Fig Packers isimli tröstün tekeli kırılmaya yönelik olarak, yöre eşrafını örgütlemişlerdir. Bunun için ilk etapta tefecilere ve tüccarlara borçlu olan üreticilerin finansal gücünü ele alabilmesi için bir kooperatif bankası kurma yoluna gitmişlerdir. Bu doğrultuda 1913 yılının Eylül ayında Aydın ilinde kooperatifçilik ilkelerine bağlı olarak Milli Aydın Bankası kurulmuştur. Esasında yerli sermayeye dayalı bankalar o dönem İttihat ve Terakki tarafından Batı Anadolu kırsalının çeşitli yerlerinde kurulması teşvik edilmiştir.

Milli Aydın Bankasını, dönemin diğer milli bankalarından ayırtıran temel faktör, Banka'nın kooperatifçilik ilkelerine dayalı bir satış organizasyonunu kurulmasına öncülük etmesidir. Türkiye'nin ilk tarım satış kooperatifi niteliğinde olan, Aydın İncir Müstahsilleri Anonim Ortaklığı 21 Ağustos 1915 günü kurulmuştur. İncir üreticileri artık yönetiminde söz sahibi oldukları bu kurumlar vasıtasıyla Fig Packers Tröstü gibi tekelleri örgütlenmelere karşı tek satıcı olarak çıkarak ürünlerinin gerçek değerlerini bulabilmişlerdir.

Bunun yanında yerel sermayeli bankanın, kendine bağlı ortaklık olan tarım satış organizasyonu ile bütünleşik faaliyet göstermesi, çiftçilere verilen kredilerin spekülasyona maruz kalmadan geri dönmesini garanti altına almış oluyordu. Çiftçi, kooperatifi vasıtasıyla en iyi fiyattan ürününü satabildiği için bankasından aldığı krediyi zamanında geri ödeyebiliyordu. Kooperatifçilik vasıtasıyla spekülasyondan arındırılmış bu döngü, bankanın bulunduğu bölgedeki sermaye birikimini de sağlamış oluyordu (Çetin,2013:61). Bu yöntemle sömürgeye dayalı işleyişe dur denilerek ülke çapında milli sermaye oluşturma hedefine daha da yaklaşıyordu.

Ancak ilerleyen dönemde Milli İktisat Politikası, Birinci Dünya Savaşı koşullarının daha da ağırlaşması üzerine geçerliliğini yitirmiş ve Cumhuriyetin kuruluşuna kadar ki süreçte kooperatifçilik faaliyetleri ise diğer tüm ticari faaliyetler gibi olumsuz etkilenmiştir.

1923 – 1930 İzmir İktisat Kongresi Kararları Dönemi

17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de gerçekleştirilen, İzmir İktisat kongresi, kuruluş sürecinde olan Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaşabileceği tüm ekonomi politikası sorunlarının tartışıldığı, çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi sınıflarının temsilcilerinin blok oylarıyla kararların alındığı bir platform olmuştu (Altun,2007:78). Kongrenin amacı, savaştan yorgun çıkmış bir milletin iktisadi birimlerinin birbirlerini tanımlarını ve koordinasyonunu sağlamak, temel ihtiyaçları ve sorunları

tespit etmek ve yeni ekonomi politikalarını birlikte alınacak kararlara göre belirlemektir. Yapılan tartışmalar ve gelinen mutabakat sonucunda, yurt içi sanayi kurmayı ve geliştirmeyi amaçlayan bunun için özel girişimlere öncelik veren ve mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik sistemi kurma politikası olan "Misak-ı İktisadi" benimsenmiştir (Özçelik ve Tuncer,2007:255).

Kongre'de konuşma yapan iktisat vekili Mahmut Esat Bozkurt, yeni iktisadi düzende serbest girişimciliğin ve şirketleşmenin gerekliliğinden bahsetmiş ancak mevcut dönemin iktisadi düzeninde, yabancı iktisat dünyasına karşı ezilmeden ayakta durulabilmesi için bu girişimler arasında kooperatiflere daha fazla önem verilmesi gerektiği hakkında görüşlerini belirtmiştir (Çıkın,2003:26).

Kongre'de alınan kararlarda daha çok, bireylerin daha fazla girişimde bulunabilmelerine yönelik, ülke ekonomisinin gelişiminde engeller oluşturan, rekabeti ve fırsat eşitliğini engelleyen yapısal sorunların çözülmesine odaklanılmıştır. Bu nedenle İzmir İktisat Kongresi kararlarının geçerli olduğu döneme "liberal dönem" denilebilir. Örneğin çiftçi grubu için alınmış kararlara bakıldığında, çiftçi için ağır bir yük yaratan Aşar vergisinin kaldırılması, sömürge döneminden kalan bir kurum olan Reji İdaresinin kapatılması, tütün ekiminin ve ticaretinin serbest bırakılması, tarımsal kredilerin düzene sokulması, yol vergisi gelirinin kırsalda yol yapımlarına harcanması, tarım derslerinin okul programlarına konulması, tarım piyasasını iyileştirici yapısal önlemler alındığı görülmektedir (TARİŞ,1992:7).

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı yıllarında duraklayan kooperatifçilik hareketi, İzmir İktisat Kongresi kararları ve Cumhuriyetin kurulmasından sonraki süreçte canlılık kazanmıştır. 1926 yılında çıkarılan 865 Sayılı Ticaret Yasasında kooperatifler bir şirket tipi olarak kabul edilerek, kooperatif kurmanın ve ortak olmanın şartları hükme bağlanmıştır (Mülayim, 2006:109). Ticaret kanununun kooperatif kimliğinin hukuken kabul edilmesinin de olumlu etkisiyle bu dönemde İncirliova (1927), Erbeyli (1928), Köşk (1929) ve Germencik (1931) incir satış kooperatifleri kurulmuştur. Daha sonra Ziraat Bankası'nın desteğiyle Batı Anadolu dışında da satış kooperatifleri kurulmaya başlamıştır. Bunlar; Adana, Mersin pamuk satış kooperatifleri ile Giresun fındık satış kooperatifleridir (Kayıkçı ve Kayıkçı,2007:38).

1929 yılında Amerika finans piyasalarında başlayan ekonomik buhran çok kısa bir süre içinde tüm dünyaya yayılmış ve dünya tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden birine dönüşmüştür. Küresel ekonomik

kriz, 1930 yılında kalkınma çabasında olan Türkiye'yi de derinden etkilemeye başlamıştır. Ekonomik kriz, İzmir İktisat Kongresinde alınan liberal kararların gözden geçirilmesine neden olmuş, buhranın etkilerinden korunmak ve kalkınmanın devamının sağlanması için devletin ekonomiye etkin katılımı ve yön verici olması üzerinde yeni bir makro ekonomik yaklaşım geliştirilmiştir.

1931 – 1938 Büyük Buhran Sonrası Atatürk'ün Ekonomi Politikaları Dönemi

Dönemin ekonomi politikası, ferdi girişimlerin yetersiz kaldığı sanayi alanlarında devletin iktisadi teşebbüsler vasıtasıyla ekonomik işleyişte öncü olmasını sağlayarak sermaye birikiminin önünü açmak ve böylece kalkınmanın her hangi bir sekteye uğramadan devamının sağlanması şeklinde özetlenebilir. Büyük Buhranın etkilerinin hissedildiği bu dönemde kalkınmanın kesintiye uğramaması için, kalkınmanın belirli bir plan ve programla olması ve bu süreçte kamu iktisadi teşebbüslerinin öncü rol oynaması benimsenmiştir. Atatürk ayrıca, özel sektör ve kamu sektörünün yanında üçüncü bir sektör olarak da kooperatifçilik sektörünün oluşumunda teori ve eylemde büyük çaba göstermiştir. Atatürk, yereldeki gözlemlerinde tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerini kırsal kesimin kalkınmasındaki potansiyellerini görmüş, bunun yanında kriz koşullarının olumsuz etkilerini giderecek örgütler olması itibarıyla bu yapıları stratejik kuruluşlar olarak kabul etmiştir. Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı Türkiye'ye özgü bu karma ekonomik modelin içinde kooperatifler çok önemli bir yer teşkil etmektedir.

Şöyle ki Atatürk 1931 yılında çıktığı yurt gezisinde kooperatiflere yönelik çeşitli tespitlerde bulunmuştur. Atatürk, yurt gezisinin Batı Anadolu ayağında, Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığını yerinde ziyaret etmiş ve örgütün faaliyetleri hakkında detaylı bilgi almıştır. Bu ziyarete istinaden yapmış olduğu tespitleri ise "satış kooperatifleri" konu başlığı altında kendi notlarında yer almaktadır. Bu tespitler aşağıdaki gibidir (Kaynak Yayınları,2013:50);

"Memleket üretiminin satışını tanzim etmek bir büyük iktisat işimizdir. Bir taraftan kredi kooperatifleri ile üretimi kolaylaştırır ve maliyet fiyatlarımızı düşürürken diğer taraftan da satış fiyatını arttırmak lazımdır ki, üreticilerin emeği ziyan olmasın. Satış tedbirleri, birçok aracılardan yaptığı karın mümkün mertebede çok kısmını çiftçiye götürdükten başka mallarımızın standardizasyonunu, ambalajını, taşıma mücadelesini kendiliğinden temin edecektir. Bundan başka mahsul, alıcının

istediği zaman teklif edeceği fiyatla değil, en müsait zamanında tüketici piyasalara arz edilmek suretiyle değer fiyatına satılacaktır. Bu işleri görecek müesseseler “satış kooperatifleri”dir. Aydın incir kooperatifçilerinin kredi ile satışı karıştıran karma bir tarzları vardır. Esasında büsbütün ayrı olması ve fakat aralarında irtibat bulunması lazım gelen bu iki işi birlikte gören Aydın tipinin de halka temin ettiği faydalar büyük olmuştur. Satış kooperatifleri zirai kredi kooperatiflerinin eşi ve tamamlayıcısı olacaktır... Satış kooperatifleri olmaksızın yalnız zirai kredi kooperatifleri bizim memleketimiz için tek taraflı ve faydası sınırlı bir müessese halinde kalır...Kredi kooperatifleri vasıtasıyla çiftçiye verilecek milyonlar liranın zamanında sıkıntısızca ve köylüyü sıkmadan tahsili için de yegane etken satış kooperatifleri olacaktır.”

Diğer taraftan ise, Büyük Dünya Buhranı'nın Türkiye'yi olumsuz etkilediği bu dönemde Aydınli üreticiler kooperatif sayılarını arttırarak Türkiye'nin ilk tarım satış kooperatifi birliğini “Aydın Zirai Satış Kooperatifleri İttihadı” adıyla kurmuşlardır. Bununla beraber ekonomik krizin Türkiye'de bankacılık sektörüne de olumsuz etkileri olmuş ancak Türkiye'nin ilk kooperatif bankası olan Milli Aydın Bankası bu krizden fazla etkilenmemiştir (Erkan vd,1993). Bunun nedeni ise gayet açıktır, bankanın kredi vermiş olduğu üretici ortakları aynı zamanda ilk tarım satış kooperatifi olan Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin de ortaklarıdır. Ortaklar aldıkları krediyi satış kooperatifi sayesinde kolaylıkla geri ödeyebilmekte, bu işleyiş sistematigi, ekonomik döngüyü finansal dar boğazlara karşı koruyabilmektedir.

Gerek uygulama sahasındaki bu gelişmeler gerekse de Atatürk'ün konuya verdiği yüksek önemin de etkileriyle, Ekim 1935 tarihinde 2834 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri ile 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Hakkındaki Yasa, Meclis'ten geçerek yürürlüğe girmiştir.

Tarım satış kooperatifçiliği yasal altyapıya kavuştuktan sonra bu dönemin temel ihracat mallarının satışlarının örgütlü yapılması temel ekonomi politikalarından biri olarak kabul edilmiş, tarım satış örgütlenmesi dönemin ekonomi bakanlığının yakın kontrolünde gerçekleşmiştir (tbmm.gov.tr,2015).

Bu dönem ayrıca devlet ve tarım satış kooperatifleri arasında etkin işbirliklerinin yürütüldüğü dönemdir. Büyük Dünya Buhranı'nın olumsuz etkileri 1930 yılından itibaren Türkiye'de başlıca ihraç ürünlerinden olan üzüme yansımış, fiyatların düşmesiyle birlikte Manisa'da üzüm üreticileri kooperatifleşmeye başlamıştır. Ancak fiyatlarda oluşan dengesizlikleri gidermede üzüm satış kooperatifçiliği yeterince güçlenememiş olması

nedeniyle, hükümet Tarım Bankası ve İş Bankası'na bir satış şirketi kurması ve şirketin üreticiden ürünün değer fiyatından satın almaları görevini vermiştir. Bu göreve istinaden kurulan TARIŞ Ltd Şti. 1935-1938 yılları arasında üreticiden ürün satın alarak, yurt dışı piyasalara pazarlamıştır. Piyasadaki kriz giderildikten sonra şirket tasfiye edilerek faaliyet sahası ve TARIŞ markası Aydın ve Manisa tarım satış kooperatiflerinin 1938 yılında birleşerek kurdukları, İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ne bırakılmıştır (Çetin ve Uyar,1993).

1938 – 1948 Dünya Savaşı, Korumacı Politikalar Dönemi

İkinci Dünya Savaşı dönemi koşulları Türkiye'nin 2.Sanayi Planı'nın uygulanamamasına neden olmuş, ayrıca ülkenin her an savaşa girme tehlikesine karşı uyguladığı seferberlik, ülke ekonomisini de son derece olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde üretim daralması, artan askeri harcamalar ve emisyon hacmindeki artışlar nedeniyle enflasyon hızla tırmanmıştır (Akyıldız ve Eroğlu,2004:50).

18.01.1940 tarihinde TBMM'de kabul edilen Milli Koruma Kanunu ziraat ve ordunun ve büyük şehirlerin yeme içme, giyinme ihtiyaçlarına yönelik olarak iktisadi tedbirler alma yetkisini hükümete tanımıştır. Örneğin üretilen her türlü mahsulün ihraç ve ithali izne bağlanmış, ürün fiyatlarının kontrolü devlete bırakılmış ve hükümete her türlü ürüne el koyma yetkisi tanınmıştır (Şener,2004:78). Milli Koruma Kanunu, tarımsal üretimin ve ticaretinin mutlak devlet kontrolünde olduğu bir dönemi başlatmış dolayısıyla bu süreçten tarım satış kooperatifçiliği de etkilenmiştir.

1940 – 1943 yılları arasında Batı Anadolu'da 10 yerde pamuk üreticileri, 7 yerde de zeytinyağı üreticileri kooperatifler kurarak örgütlenmişlerdir. 1937 yılında 20 olan kooperatif sayısı 2. Dünya Savaşının devam ettiği 1940 yılında yaklaşık üç kat artarak 59 kooperatif sayısına ulaşmıştır. 1943 yılında zeytinyağı tarım satış kooperatifleri devlet adına devletin belirlediği fiyattan üreticiden yağ toplamış, toplanılan bu yağlar ise ordunun ve halkın ihtiyaçlarını gidermek üzere Milli Koruma Kanunundaki hükümlere istinaden devlet denetimine verilmiştir (Aslan ve Yıldırım,1993:299).

Korumacı dönemde, uluslararası ikili anlaşmalarla yapılan ihracatta, tarım satış kooperatifleri ve birliklerinden devlet büyük ölçüde faydalanılıyordu. Bu konuyla ilgili olarak başlıca ihraç ürünlerinin değerlendirilmesinde büyük önem verilen tarım satış kooperatiflerinin “vatan içinde yıkılmaz iktisadi abideler olduğu” görüşü 1940'lı yıllarda

hükümet çevrelerinde yaygın olarak benimsenmiştir (Çetin ve Uyar,1993:183).

Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşının sonlarına yaklaşılmış ve uluslararası boyutta önemli iktisadi işbirlikleri süreçleri başlamıştır. Savaş henüz sona ermeden 1-22 Temmuz tarihinde ABD'nin Bretton Woods kasabasında Türkiye dahil 44 ülkenin katılımıyla toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Maliye Konferansında, iki önemli dünya çapında mali kuruluşun kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kuruluşlardan birisi, uluslararası parasal konularda bir işbirliği girişimini yansıtan Uluslararası Para Fonu (IMF); diğeri de başlangıçta Avrupa'nın savaşta yıkılan ekonomilerinin yeniden imarına yönelik çalışmalar yapan, sonra ise tümüyle az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarına dış finansman sağlayan temel bir mali kuruluş haline gelen Dünya Bankası'dır (Güran ve Aktürk,1999:27).

Türkiye'de 7 Eylül 1946'da gerçekleştirilen devalüasyonun etkisiyle dış ticarete serbestleşmeye gidilmiş, 1948 yılında Marshall Planı doğrultusunda kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi'ne (OEEC) giriş anlaşması imzalanmıştır (Tekeli,1980:292). Bu gelişmeler Türkiye'nin ekonomi politikalarında savaş ekonomisi ile ilişkili korumacı dönemi bitirmiştir.

1950 – 1960 Liberal Politikalar Dönemi

1950 yılından sonra başlayan ve yaklaşık on yıl süren dönemde, yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konulmuştur. Bu politikaya "Liberal Ekonomi" adı verilmesine ve başlangıçta devletin rolünün daraltılması hedef alınmasına rağmen belirtmek gerekir ki kamu harcamalarının GSMH içindeki payında önemli bir azalma olmamıştır (kalkınma.gov.tr, 2015).

1950'li yılların başında savaş sonrası Avrupa'da gıda maddesi talebi sayesinde Türkiye, gıda maddesi ve hammadde ihracatı temelinde bir ekonomik mucize yaşanmıştır. Kırsal kesime Ziraat Bankası tarım kredi kooperatifleri ve diğer ticari bankalar aracılığıyla para akarken, ülke içinde ve dışında tüketici mallarına talepte bir artış olmuştur (Ahmad,2014:141). Nitekim 1950 yılı hükümet programını incelediğimizde tarım kredi kooperatifleri aracılığıyla üreticilere daha fazla kredi sağlanacağı vurgulanmıştır (tbmm.gov.tr,2015). Artan tarımsal kredilerin etkisi 1950-1953 yılları arasında Türkiye tarımsal üretimin artmasının kaldıraç olduğu yüzde 13'lük bir ekonomik büyüme yakalamıştır. Ancak gıda maddesi ve pamuk üretimi kırsal sanayi gelişimi ile değil, sadece ekim alanlarının artışı temel alınıyordu. 1954'de yaşanan

kötü hava koşulları nedeniyle düşen üretimin daha sonraki senelerde de devam etmesi, büyüme rakamlarının kademeli olarak yüzde 4'e kadar düşmesine yol açmıştır (Ahmad,2014:141).

1954 yılı ve sonrasında yaşanan bu gelişmeler karşısında dördüncü ve beşinci Menderes Hükümeti programlarında liberal doktrinden ziyade, daha çok Keynezyen doktrin kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde kalkınmayı sağlamak ve ekonomiyi dengede tutmak için, para ve bütçe politikalarına bağlı devlet müdahaleleri kabul edilmiştir (Avcıoğlu, 1968:352). TMO, TEKEL, Şeker Şirketi, ÇAYKUR gibi KİT'ler ile tarım satış kooperatifleri ile köylünün ürünü pazarlanabildiğinden, siyasi iktidar özellikle seçimler öncesinde bu kesimleri memnun eden taban fiyat politikaları uygulamıştır (Durmuş,2011:112).

Tarım satış kooperatifleri birliklerinin, popülist politikalara bağlı gelir transfer uygulamalarının karşılığında kamu adına yatırım yapmak için devlet tarafından kullanıldığı zamanlarda olmuştur. Örneğin 1950'lilerin sonuna yaklaşıldığında Ege Bölgesinde kurulması kararlaştırılan bir kamu iktisadi teşekkülü olan Ege Elektrik İşletmesine TARİŞ Birlikleri 5 Milyon Türk Lirası gibi bir yatırım yapmak mecburiyetinde bırakılmıştır (Çataloğlu,1971:35).

Bu dönemde uygulanan ekonomi politikaları sonucunda oluşan dış ödeme dar boğazını aşabilmek ve kamu açıklarını kapatabilmek için 4 Ağustos 1958'de hükümet bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur.

1961 – 1979 Merkezi Planlama ve Müdahaleci Politikalar Dönemi

1958 yılında yaşanan dış ödeme dar boğazı ve kamu açıkları, 27 Mayıs sonrası Türkiye'de ekonomik anlamda birtakım tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. Bu tedbirler özetle, kalkınmanın belirli plan ve programlara bağlanması, devletin emredici merkezi planları ve bütçe politikaları ile ekonomik sistemde daha düzenleyici bir rol üstlenmesi, devletin bu politikaları uygulayabilmesi içinse, piyasalarda üretimi, fiyat dengelerini ve dış ticaret dengelerini düzenleyici kurumlar oluşturulması öngörülmüştür.

Türkiye'de merkezden planlı dönemin başlaması, devlete toplumsal ve ekonomik görevler yükleyen 1961 Anayasası'nın buyurucu rolü olmuştur. Bu anayasa devlete, "iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planları yapmak" ödevi yüklerken, ekonomik, toplumsal ve

kültürel kalkınmanın plana bağlanmasını ve kalkınmanın bu plana göre gerçekleştirilmesini öngörmüştür (Sencer,1991:34).

1961 Anayasası'nın buyurucu hükümleri doğrultusunda ilk beş yıllık kalkınma planı Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanarak 1963-1967 yılları arasında yürürlüğe konmuştur. İlk beş yıllık kalkınma planında, Anayasanın 51. Maddesinde yer alan "devlet kooperatifçiliğinin geliştirilmesini sağlayacak tedbirler alır" hükmüne de dayanarak, tarım satış kooperatiflerinin kurulup gelişmesine önem verilmiş bu konuyla ilgili devletin hem mevzuat hem de finansman konusunda destek ve teşviklerde bulunulacağı belirtilmiştir (DPT,1963:498).

Planın fiyat politikası konu başlığı altında ise ekonomik ve sosyal hedeflere ulaşılmasında üretim ve fiyatlar arasındaki dengeye dikkat çekilmiş, bu doğrultuda da fiyat mekanizmasını tamamlamak üzere üretim ile ilgili alınacak tedbirler üzerinde durulmuştur. Bu tedbirlerin tarım satış kooperatiflerine misyon yükleyen kısmı ise planın aşağıdaki paragrafidir (DPT,1963:505);

"Tarım ürünlerinin fiyatları, esas itibariyle bu ürünlerin maliyetlerine giren unsurlara sübvansiyon verilmesi yolundan korunmalıdır. Ancak, bu yoldan veya satış kooperatiflerinin kurulup gelişmesi suretiyle tarım ürünleri fiyatlarının müstahsili tatmin edecek ölçüde korunması usulü, tesirli bir sistem haline gelinceye kadar olağanüstü hal ve şartlarda bazı ürünlerin, kooperatifler veya birlikler kanalıyla münhasıran ortaklara mahsus olmak ve bütçeden karşılanmak kaydıyla sübvansiyon yoluyla korunması cihetine gidilebilir."

Devletin kalkınma planlarında tarım satış kooperatiflerine fiyatların dengelenmesi konusunda yüklediği ödev yukarıda ifade edilen hükümler doğrultusunda 1963 yılında "devlet destekleme alımları" başlamıştır. Buna göre devlet, merkezden belirlediği ürün fiyatları doğrultusunda tarım satış kooperatifleri ve birliklerini üreticiden ürün almak ile görevlendirecek birlikler ise kooperatifleri vasıtasıyla bu ürünleri devlet adına yine devlet bütçesinden ayrılacak kaynakla üreticiden alacaktır².

---

² Devlet destekleme alımları planda belirtildiği üzere olağanüstü hal ve şartlar dışında kalan dönemlerde de devam etmiş, başta üreticiyi koruyor gözükmesine rağmen, devlet adına yapılan bu alımlar, tarım satış kooperatifçiliğinin evrensel kooperatifçilik değerlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Ortak, kooperatifini kamuya ait bir alım ofisi olarak

Bu dönemin, merkezden emredici planlama anlayışının destekleme uygulamaları, hangi ürünün destekleme kapsamına alınacağı ve taban fiyatın ne olacağı, bilimsel değil politik gerekçelere dayandırılmıştır. Fiyat tespitinde politik amaçların ağır basması ve ekonomik etkenlerin geri plana itilmesi sonucu ortaya çıkan stok birikimi ve enflasyonist etkiler destekleme politikalarının en çok eleştirilen yönü olmuştur (Kazgan,2003:383).

Destekleme politikaların kooperatifçiliğe maliyeti ise Türkiye’de kooperatif kimliğinin evrensel değerlerinden uzaklaşmasıdır. devletin giderek artan müdahaleleri sonucunda artık çiftçilerin ortak çıkarlarını korumak, en üst düzeye çıkarmak için eylem birliğinde bulunmaları ve kooperatif çatısı altında bir araya gelmeleri söz konusu değildir. Devlet ortağın yerine kendini koymuş, tarım satış kooperatifçilik hareketini temelinden yozlaştıracak bir gelir transfer politikasını bu kuruluşlar eliyle yürütmeye kalkışmıştır (Soral, 1981: 15). 1969 yılında 1163 Sayılı Kooperatifler Yasası doğrultusunda kurulan Tarım Satış Kooperatifleri Merkez Birliği “TARKO” devlet güdümüne maruz kalması sebebiyle zamanla işlevsizleşmiştir (Mülayim,2006:364).

Destekleme alımları ve devlet güdümü, bir taraftan da tarım satış kooperatiflerinin sayılarını artmasına neden olmuştur. Bu örgütler 70’li yılların sonuna yaklaşılırken, 418.000 üretici ortak 524 kooperatif ve 33 üst birlik rakamlarına ulaşmıştır. Bu dönemde birlikler, temel ihraç ürünlerinin satış işlemlerini yürütmüşlerdir (Kazgan, 2003:380). Örneğin Birlikler, 1960-1970 yılları arasında Türkiye’nin toplam ihracatının yaklaşık yüzde 20’sini gerçekleştirmiştir (Çataloğlu,1971:52). 1979 yılında sadece TARİŞ Birlikleri 210 Milyon Dolarlık ihracat ile Türkiye’nin toplam ihracatının yüzde 10’unu gerçekleştirmiştir (Gönenç, 1997:92). Ancak satış kooperatiflerinin genel ihracat içindeki payları sanayi ürünlerinin ihracatının artmasına bağlı olarak 1980’li yıllarda gerilemeye başlamıştır.

Artan sayıları ile birlikte ülke çapında kırsaldan ve kente ulaşan geniş bir toplumsal taban oluşturan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerini 1974-1980 yılları arasında iktidarda bulunan siyasi partiler bu kuruluşları kendi siyasi kadrolaşmaları için kullanmışlardır. Siyasi iktidarın bu uygulamaları öncelikle TARİŞ İzmir İncir, Üzüm, Pamuk ve Zeytinyağı Tarım Satış

---

görmeye başlamış, ortaklar arası, kooperatifler arası ve birlikler arası işbirliği dinamikleri, özetle “kooperatif kimliği” zarar görmüştür.

Kooperatifleri Birliklerinde gidilmiş daha sonraki yıllarda diğer Birliklere de yaygınlaştırılmıştır (Koç,1984:371). Bu durum, personel politikasını kendi belirleyemeyen kooperatif ve birlik yönetimlerinin kooperatifçilik ve işletmecilik ilkelerinden uzaklaşmasına, buna bağlı olarak da toplum nezdindeki imajlarının bozulmasına yol açmıştır.

1980 – 2000 Neo-Liberal Politikalar ve Küreselleşme Dönemi

1970'li yılların sonunda dünya ekonomilerinde kendini gösteren stagflasyon sorunu ve 1978'deki Dünya'da petrol krizi ile birlikte ekonomi politikalarında devlet müdahalelerini öne çıkaran Keynezyen doktrinin terkedilmesine neden olmuştur. Buna karşın Neo-liberal politikalar ve küreselleşme olgusu IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret örgütü gibi uluslararası ekonomik kuruluşlar öncülüğünde hızla tüm dünyaya yayılmıştır.

Türkiye'de 24 Ocak kararları ile başlayan süreçte ekonomide Neo-liberal politikaları uygulamaya konulmuştur. Bu politikalara bağlı olarak kamu harcamalarının daraltılması amaçlanmış, bu amaca yönelik; KİT'lerin özelleştirilmesi, destekleme alımlarının azaltılması, gübre ve enerji dışında tarımsal sübvansiyonların azaltılması, ithal ikameci sanayileşme politikası yerine ihracata yönelik büyüme politikalarına geçişin gerçekleştirilmesi, serbest ticaretin önünü açmaya yönelik engellerin kaldırılması, Türkiye'de Neo-liberal politikaların ana uygulama alanları olmuştur. 1995 yılında Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanması, çok uluslu şirketlerin tüm sektörlerde hızlı bir şekilde girip piyasa üstünlükleri elde etmesi, yine bu dönemde gerçekleşen iktisadi gelişmelerdir.

Neo-liberal politikaların ve küreselleşme akımlarının hızlı bir şekilde dönüştürdüğü Türkiye'de başta finans sektörü gibi yapısal sorunları olan sektörler bu hızlı ekonomik değişime ve küresel entegrasyona uyum sağlamakta zorlanmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan ekonomik krizler Türkiye'nin küresel piyasalara entegre olmaya çalışırken karşılaştığı ekonomik krizler, ekonominin yapısal sorunlarıyla ilişkili olduğu kabul edilmiştir.

Türkiye ekonomisinde Neo-liberal politikalara geçiş dönemi olarak da kabul edilebilecek 1980 ile 2001 yılları arasındaki gelişmeler, Türk tarım sektöründe radikal değişimleri getirmiştir. Bu dönemde tarımsal sübvansiyonlar azaltılmış, Et-Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu, ÇAYKUR, Şeker Fabrikaları, Yem Fabrikaları, Tütün Fabrikaları gibi tarımsal sanayi KİT'leri özelleştirilmiş, diğer taraftan da Tarım Satış

Kooperatifleri ve Birlikleri'ni yakından ilgilendiren yeni yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

1980 yılı sonrası her ne kadar liberal politikalar, serbestleşmeye dayalı ekonomik sistem öngörse de, bu politikaların temel bakış açısı uygulamada Türkiye ekonomisinin en önemli çiftçi örgütlerinden olan Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri için geçerli olmamıştır. 1935 yılından beri yürürlükte olan ilk tarım satış kooperatifçiliği kanunu 1985 yılında kaldırılarak 3186 sayılı kanun yürürlüğe girmiş ve bu kanun ile Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerine müdahale kapsamı devlet tarafından genişletilmiştir.

Kanunun 9. Maddesinde, Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerine atamayla gelmiş genel müdürün yönetim kurullarına başkanlık etme yetkisi verilmiş, demokratik kooperatifçiliğe aykırı bu madde 1993 yılında kaldırılrsa da, kanunun genel çerçevesi ve diğer hükümleri, Birliklerin devlet tarafından yönetilmesine imkan vermiştir (Mülayim,1998:200).

1994 yılına gelindiğinde, Birliklerin faaliyetlerinde yoğun bürokrasi doğuran ve verimsizliğe yol açan destekleme alımları, 5 Nisan kararlarıyla sonlandırılmış ancak tarım satış kooperatifçiliği üzerindeki devlet güdümü, özerkleşme kanununun kabul edildiği 2000 yılına kadar devam etmiştir. 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasıyla beraber Türkiye'nin AB ülkelerine yapacağı ihracatta gümrük duvarlarının indirilmesinde tarım ürünlerinin kapsam dışında bırakılması ve buna karşın Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı uygulayacağı gümrük vergilerinin AB Ortak Gümrük Tarifesi seviyelerine indirmesi, Türkiye'de başta tekstil olmak üzere, hammaddesi tarım ürünleri olan sanayileri olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte pamuk, tiftik, ipek gibi, tekstil sanayinin hammaddesi ürünlerin satış kooperatifçiliğinde devlet bürokrasisinin getirdiği hantallaşma, rekabetçi piyasalara uyum sorunlarının doğmasına ve üretimde gerilemelere neden olmuştur.

1997 Mayıs'ında başlayan Uzakdoğu mali krizinin sıcak para girişleri üzerindeki dolaylı ve olumsuz etkisiyle birlikte Türkiye ekonomisi 1997 sonbaharından itibaren gerileme dönemine girmiştir. Türkiye'de Neo-liberal politikaların uygulamaya geçmesinden sonraki yaşadığı ekonomik sıkıntılarının önemli bir nedeni; kısa vadeli ve büyük hacimli yabancı sermaye hareketleri olmuştur (Falay,2000). Ekonomideki olumsuz gelişmeler akabinde 1999 yılında IMF'ye verilen niyet mektubunda, enflasyonu rakamlarını indirmek, kamu harcamalarını azaltmak, özelleştirmeler gerçekleştirmek, vergi reformları gerçekleştirmek, tarımda yapısal reformları yapmak gibi çeşitli makro ekonomik hedeflere

uyulacağı taahhüt edilmiştir. Tarımda yapısal reformlar kapsamında verilen taahhütler arasında TSKB'lerin yeniden yapılandırılmasına yönelik kanun çıkarılacağı ifadesi de yer almıştır. IMF'ye verilen niyet mektubu kapsamında, 2000 yılında 4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu kabul edilmiş ve bu kanun ile birlikte TSKB'ler özerkleşmiştir.

2001 – 2015 AB Yapısal Uyum Politikaları Dönemi

1990'lı yıllardan sonra gerek piyasalardan serbestleşmenin etkisi, gerekse de baş döndürücü bir hızla gelişen iletişim ve bilgisayar teknolojilerinin de etkisi ile Türkiye'de hızlı ve spekülative sermaye hareketleri gerçekleşmeye başlamıştır. Genel bir görüş olarak, 1994, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan finansal krizlerin, Türkiye ekonomisinin küreselleşmenin getirdiği hızlı sermaye akışları karşısında adaptasyon sorunları ile ortaya çıkmış, yapısal nedenlere bağlı krizler olduğu kabul edilmektedir.

Türkiye'de yapısal nedenler bağlı olarak yaşanan ekonomik krizlerin aşılması amacıyla, IMF ile yapılan anlaşma gereği 14 Nisan 2001 tarihinde "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya konmuştur (Akyıldız ve Eroğlu,2004:58). Para ve maliye politikaları ile enflasyonu düşürme, bankacılık sektöründeki düzenlemeleri gerçekleştirme, mali disiplini sağlama, kamu harcamalarını azaltarak özel sektörün ekonomik düzende daha fazla rol almasının sağlanması gibi hedefler, programın genel çerçevesini oluşturmuştur.

Bu dönemde gerek IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalarda, gerekse de AB Bütünleşme sürecindeki Katılım Ortaklığı Belgelerinde, uluslararası kuruluşların Türkiye'den ortak taleplerinden biri de, kamu harcamalarının daraltılması amacına yönelik olarak tarım sektöründe reformun gerçekleştirilmesi olmuştur (ab.gov.tr). Bu doğrultuda 2000 yılında Dünya Bankası ile Türkiye'de tarım sektörünün yapısal değişikliklerine bağlı 600 Milyon Dolarlık kredi anlaşması yapılmıştır.

Dünya Bankası tarafından tasarlanan ve finansal desteği ile Türkiye'de 2001 yılında uygulamaya konulan Tarım Reformu Uygulama Projesinin (TRUP/ARIP) temel amacı, tarım sübvansiyonlarının kaldırılması, tarım satış kooperatiflerinin yeniden yapılandırılması, doğrudan gelir desteği programına geçilmesi ve piyasa odaklı bir tarım politikasına geçmek olmuştur. ARIP projesinin "C" maddesine göre 600 Milyon Dolarlık kredinin 152 Milyon Doları, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin yeniden yapılandırılmaları için ayrılmıştır. Projeye göre Türkiye'ye

verilecek kredi içinde tarım satış kooperatifleri ve birlikleri için ayrılan bu kaynak, Birliklerin devlete olan borçlarının tahkimi, personel kıdem tazminatlarının ödenmesi, teknik destek maliyetlerinin karşılanması konularında harcanmasına yönelik şartlara bağlanmıştır (World Bank, 2001).

2001 yılında Türkiye’de yaşanan finans krizinden Milli Aydın Bankası da (TARİŞBANK) olumsuz etkilenmiş, TARİŞ Birlikleri, bankanın mali durumunun düzeltilmesine yönelik sermaye artırımını yapmak istedilerse de Dünya Bankası’nın ARIP anlaşmasının şartlarına dayandırdığı uyarıları doğrultusunda, Hazine TARİŞ Birlikleri’nin sermaye artırımına müsaade etmemiştir. TARİŞ Birlikleri’nin Banka’nın diğer tüm Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri’nin de ortak Bankası olması önerileri ise yine aynı gerekçeyle reddedilmiştir (milliyet.com.tr). Sonuç olarak, Türkiye’nin ilk ve tek kooperatif bankası olan Milli Aydın Bankası, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’na devredilmiştir.

Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine yönelik 2001 ve 2008 yılları arasında yürütülmüş olan Yeniden Yapılandırma Sürecine demokratik katılım boyutunda eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştiriler özellikle; Yeniden Yapılandırma Kurulu’nda Birliklerden yeterli temsilci olmaması, bununla bağlantılı olarak da Birliklerin süreç boyunca kendi yapılanmaları ile ilgili bir konuda Kurulun görüşleri doğrultusunda hareket etmeleri zorunluluğu ile ilgili olmuştur (Mülayim, 2006:352).

Yeniden yapılandırma konusu Türkiye’nin 2001 ve 2009 yılına kadarki AB Katılım Öncesi Ekonomik Programlarına da geçmiştir. Bu programlarda özet olarak Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin yeniden yapılandırılacağı ve mali sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik hukuki düzenlemeler yapılacağı vurgulanmıştır (kalkınma.gov.tr). Bunun yanında 2003 yılında kabul edilen 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrolü Kanunu hükümleri doğrultusunda sektör bazında geliştirilen strateji belgeleri, tarım, sanayi, enerji, çevre, ulaşım, turizm gibi birçok sektörün yapısal reformlara temel oluşturmuştur. Bu belgelerden biri de Türkiye’de kooperatifçilik sektörünün yapılanması amacıyla Gümrük ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda hazırlanmış olan, 2012-2016 Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı’dır. 2007, 2008 ve 2009 yıllarının AB Katılım Öncesi Ekonomik Programlarında yer alan, Birliklerin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik hedefler, Türkiye Kooperatifçilik Strateji Belgesi’ne de aynen yansımıştır.

Bu bağlamda Belge'nin 7.2 numaralı eyleminde, "Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin sürdürülebilir mali ve idari yapılara sahip olmaları ve rasyonel bir finansman modeli oluşturulması yönünde düzenlemelerin yapılması amacıyla 4572 Sayılı Kanun'da değişiklik yapılacaktır" denmiştir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012:63).

İlgili eylem doğrultusunda 2014 yılında 4572 Sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle birlikte, Birliklerin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla yönelik olarak "Kurumsal Strateji Belgesi" hazırlamaları anasözleşme hükmüne bağlanmıştır. Böylece Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri'nin kısa, orta ve uzun vadeli hedeflere yönelik faaliyetlerini düzenleyen stratejik planlarını hazırlayıp uygulanmasını takip edecekleri bir sürece girilmiştir. Stratejik planlamanın, katılımıcılığı gerektiren ve kuruluşun paydaşları ile işbirliğini teşvik eden bir yönetim modeli olması, esasında Birliklere, ilgili konularda Türkiye'nin ulusal politika oluşturma süreçlerinde etkin rol alabilmelerine imkan sağlayacak bir kapı açmıştır.

SONUÇ

Türkiye'nin ekonomi politikalarının değişim dönemleri incelendiğinde, kooperatiflerin, ekonomi politikalarının değişmesine neden olan ekonomik krizlerin etkilerinin azaltılmasında ve kalkınmanın devamlılığının sağlanmasında devlet tarafından önemsenen kuruluşlar oldukları görülecektir. Türkiye gibi, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş süreci uzamış ülkelerde, tarım satış kooperatifleri ve tarım kredi kooperatifleri bahsi geçen kriz dönemlerinin aşılmasında diğer kooperatif tiplerine göre daha çok önem verilmiştir.

Ancak kriz dönemlerinde devlet ve kooperatifler arasında kuvvetlenen bağ, daha sonraki süreçte uygulamada yapılan bir takım hatalarla birlikte, tarım satış kooperatiflerinin evrensel değer ve ilkelerinden uzaklaşarak yarı kamu kuruluşu kimliğine bürünmelerine neden olmuştur. Bu durum ise kooperatifçiliğin sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak olan lokomotif gücünü sekteye uğratmıştır. Kooperatiflere ortak olanlar, işbirliği ve dayanışmanın ortaya çıkaracağı maddi ve manevi kuvvete ulaşmaktan ziyade daha çok devletin verdiği iyi fiyattan yararlanmak gibi kısa vadeli hedeflere odaklanmıştır.

Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri, yasal alt yapıya kavuştuğu tarihten bugüne kadar geçen sürede, ekonomi politikaları oluşturma süreçlerinde her dönem edilgen bir konumda olmuşlardır. Kooperatifler ulusal politikaları değil, politika tasarlama kooperatifleri şekillendirmiştir.

Ekonomi politikalarında, TSKB'lere yönelik olarak popülist yaklaşımların yoğunlaştığı dönemler, devlet müdahalelerinin artış gösterdiği dönemler olmuştur. Özellikle 1950 ve 1994 yılları arasında hükümetlerin, tarım satış kooperatifleri ve birlikleri üzerinden yürüttükleri destekleme alımları, kooperatif kimliğine zarar vermiştir. Uzun yıllar sürmüş olan devlet vesayeti, bu kuruluşların faaliyetlerinde verimsizliklere neden olmuş, ayrıca tarım satış kooperatifçiliğinin toplum gözündeki imajını düşürmüştür. Neo-Liberal politikaların hakim olmaya başladığı 1980'li yıllardan 2005 yılına kadarki yapısal uyuma yönelik ekonomik programlarda, sürekli olarak bu kuruluşların "yeniden yapılandırılması" yönünde ifadeler kullanılmıştır.

Geçmiş dönemlerin müdahaleci devlet anlayışından kalan, Neo-Liberal politikaların ekonomik programlarına da geçen, tepeden bir elin "yapılandırması" şeklindeki anti demokratik bir bakış açısı artık günümüzde geçerliliği kalmamış bir yaklaşımdır. Günümüz bilgi toplumu yapısında Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri, ulusal politika oluşturma süreçlerine katılmak durumundadır. Bu gereklilik kamu açısından, kayıtdışı ekonominin önlenmesi, ihracat gelirlerinin arttırılması, ürünlerde taşışın önüne geçilmesi, rekabetin korunması, gelir dağılımında adaletin sağlanması ve gıda krizlerinin önlenmesi açısından önemlidir. Politika oluşturma sürecine katılımın Birlikler açısından önemi ise, etkin devlet desteklerinin sağlanması, demokratik yasal düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi, ihtiyaç duyulan teşviklerin çıkarılması, haksız rekabetin engellenmesi gibi konular çerçevesinde kendini göstermektedir.

2015 yılı itibarıyla Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri 17 birlik altında örgütlenmiş olup günümüzde 13'ü faal durumdadır. Birliklere üye kooperatif sayısı 318, kooperatif ortağı sayısı toplamı 505.732, toplam kooperatif sayısı 337, toplam ortak sayısı 524.180'dir (koop.gtb.gov.tr). Kooperatif ve Birlik sayısı 1970'li yıllardan bugüne azalmış olsa da, halen kırsaldan kente uzanmış büyük bir üretici ağ yapısı faaldir. Doğru planlamalarla, ulusal ve uluslararası stratejik işbirlikleriyle beraber, bu kuruluşlar ciddi bir baskı grubu gücüne ulaşabilecektir. Bununla beraber günümüzün iletişim ve ağ teknolojilerinden en yüksek seviyede faydalanmak, e-kooperatif projeleri gerçekleştirmek, yerinden ve uzaktan eğitim modelleri geliştirmek, etkin izleme ve değerlendirme sistemleri kurmak, inovasyon ve AR-GE merkezleri oluşturmak, ulusal ve global ölçekte markalaşmak, ortak dil ve ortak stratejiler geliştirerek, "bilgi toplumunun ekonomi politikası birliklerine dönüşmek", bugün tarım satış kooperatifleri birliklerinin temel hedefi olmalıdır.

KAYNAKLAR

- (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm>, 21.02.2015)
- (<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/60OncesiDonem.aspx>, 18.02.2015)
- (<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1>, 26.02.2015)
- (http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/5d3yy.htm, 27.02.2015)
- (<http://koop.gtb.gov.tr/data/54b53addf293709bc0985729/istatistik%20%20%20aralik.pdf>, 11.03.2015)
- (<http://www.milliyet.com.tr/2002/06/03/ekonomi/eko02.html>, 08.03.2015)
- Ahmad, Feroz (2014), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Akyıldız, Hüseyin; Eroğlu, Ömer (2004), *"Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları"*, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:9, S:1, s:43-62
- Altun, Şafak (2007), *İlk Hedef Akdeniz'di İkinci Hedef: İktisat*, Platin Yayınları, İstanbul
- Aslan, Erdal; Yıldırım, Özlem (1993), **"Tariş Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği"**, TARIŞ Tarihi Projesi, Ed. Zeki Arıkan vd., Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı, İzmir
- Avcıoğlu, Doğan (1968), *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara
- Bora, H. Siren (1993), *"Alliance Isreelite, Universelle'in Osmanlı Yahudi Cemaatini Tarım Sektöründe Kalkındırma Çalışmaları ve İzmir Yakınlarında Kurulan Bir Çiftlik Okulu: Or Yehuda"*, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C:1, S:3, s:387-400
- Çataloğlu, Oğuz (1971), *Kooperatifçilik ve Sermaye Birikiminde Kooperatiflerin Rolü*, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayınları No:64/20, İzmir
- Çetin, Hakkı (2013), *"Kırsal Kalkınma Sürecinde Milli Aydın Bankası Deneyimi"*, **İzmir Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Dayanışma Dergisi**, S:119, s:56-63
- Çetin, Türkan; Uyar, Hakkı (1993), **"Tariş Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği"**, TARIŞ Tarihi Projesi, Ed. Zeki Arıkan vd., Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı, İzmir

- Çıkm, Ayhan (2003), *“Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik”*, **YAR Müdafaa-İ Hukuk Dergisi**, S:62, s:25-32
- Devlet Planlama Teşkilatı (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967, DPT, Ankara
- Durmuş, Mustafa (2011), *“12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası”*, **Memleket ve Siyaset Yönetim**, C: 6, S:15, s:95-135
- Erkan, Hüsnü (1992), *Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler (Odalar-Sendikalar-Dernekler)*, Şahsi Yayın, İzmir
- Erkan, H., Yetin, S., Yıldırım, Ö., Gökdemir, O., Altay, N.O. (1993), **Tarişbank Tarihi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İzmir
- Falay, Nihat (2000), *“İstikrar Programları ve Türkiye”*, <http://www.toprakisveren.org.tr/2000-46-nihatfalay.pdf>, (05.03.2015)
- Gönenç, Erdinç (1997), *“Küreselleşme ve Ekonomik Planlama”*, İzmir’im (II), Ed. S. Ayla Gönenç, Egetan Yayın, İzmir, s.90-95
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü (2012), **Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016**, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara
- Güran, Nevzat; Aktürk, İsmail (1999), **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, Tuğra Ofset, Isparta
- Kayıkçı, Murat; Kayıkçı, Sabrina (2007), *“Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri’nin Yeniden Yapılandırılması”*, Gazi Üniversitesi KOOP-MER Ulusal Kooperatifçilik Sempozyum Bildirileri, Ed. Hakan Koç, T.C. Gazi Üniversitesi Kooperatifçilik Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü Yayını No:1, Ankara
- Kaynak Yayınları, (2013), Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt 25, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Kaynak Yayınları, (2013), Atatürk’ün Bütün Eserleri, Cilt 27, Kaynak Yayınları, İstanbul
- Kazgan, Gülten (2003), *Tarım ve Gelişme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Koç, Yıldırım (1984), *“Türkiye’de 1974-1980 Döneminde Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinde İşçi-İşveren İlişkileri”*, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, C:38, S:3-4,s:367-403

- Mülayim, Z. Gökalp (1998), Atatürk'ten Bugüne Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları, Ankara
- Mülayim, Z. Gökalp (2006), Kooperatifçilik, Yetkin Yayınları, Ankara
- Özçelik, Özer; Tuncer, Güner, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:9, S:1, s:254-266
- Sencer, Müzaffer, "Türkiye'de Kalkınma Stratejileri ve Planlama Süreci" **Amme İdaresi Dergisi**, C:24, S:4, s:22-55
- Soral, Erdoğan (1981), Türkiye'de Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Sorunu, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No: 159, Ankara
- Şener, Sefer (2004), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:7, S:1, ss:73-92
- TARİŞ (1992), TARİŞ'in Sesi 3. İzmir İktisat Kongresi Özel Sayısı, TARİŞ, İzmir
- Tekeli, İlhan (1980), "II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Planı ve Programları", **ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı**, ss:289-325
- Toprak, Zafer (2012), Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918, Doğan Yayıncılık, İstanbul
- World Bank (2001), "Project Appraisal Document on a Proposed Loan in the Amount of US\$600 Million to the Republic of Turkey for an Agricultural Reform Implementation Project/Loan", Report No: 21177-TU, <http://www.worldbank.org/projects/P070286/agricultural-reform-implementation-project-arip?lang=en>, (08.03.2015)